

DEVLETÇİLİK ANLAYIŞ VE UYGULAMASINDA DEĞİŞİKLİK

27 Nisan 2022

Yıldırım Koç

Atatürk döneminde uygulanan biçimiyle devletçilik, ülke ekonomisine devletin hakim olduğu ve sermayedar sınıfı kontrol altında tutacak bir devletçiliktir. Atatürk'ün 4 Ocak 1922'de Lenin'e yazdığı mektupta bu amaç şöyle ifade edilmiştir: "Memleketimizi düşman işgalinden kurtardıktan sonra, niyetimiz, kamu yararı taşıyan büyük işletmeleri olabildiğince devlet eliyle yönetmek ve böylece, bir büyük kapitalistler sınıfının gelecekte memlekete hâkim olmasının önüne geçmektir." (ATABE, C.12, s.211)

1945 yılından sonra ise Türkiye'nin, yukarıda ele alınan nedenlerle ABD kampına savrulması sonrasında, sermayeye destek veren bir devletçilik anlayış ve uygulamasına geçildi.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1931 yılında kabul edilen Programı'nda devletçilik şu şekilde tanımlanıyordu: "*Ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde -bilhassa iktisadi sahada- devleti filen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır.*" (C.H.F., **Program**, İstanbul, 1931, s.12)

1939 Programı bu konuyu daha etraflı ele almıştı:

"Hususi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icabettirdiği işlerde bilhassa iktisadi sahada devleti filen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır.

"İktisat işlerinde devletin alakası filen yapıcılık olduğu kadar hususi teşebbüsleri teşvik ve yapılanları tanzim ve mürakabe de etmektir.

"Devletin hangi iktisadi işleri filen yapacağıın takdiri milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icabına bağlıdır. Eğer devletin bu icap yolundan filen yapmaya karar verdiği iş hususi bir teşebbüs elinde bulunuyorsa bunun alınması her defasında bir kanun yapmaya bağlıdır. Bu kanunda hususi teşebbüsün bu yüzden uğrıyacağı zararın devlet tarafından tazmini şekli gösterilecektir. Zararın takdirinde istikbale ait muhtemel kâr düşünülemez." (CHP, C.H.P.Programı, Ankara, 1939, s.7)

1939 yılında Refik Saydam hükümeti döneminde bazı ayrıcalıklı yabancı şirketler millileştirildi, özel girişimcilerin elindeki bazı işletmeler de devletleştirildi. İstanbul Tramvay ve Tünel Şirketleri satın alındı ve işletilmeleri belediyeye devredildi. Bursa, Adana ve Mersin elektrik işletmeleri ile Ankara Elektrik ve Havagazı Şirketi devletleştirildi. (Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye, 10 Kasım 1938 – 14 Mayıs 1950**, Bilgi Yay., Ankara, 1999, s.30)

CHP'nin 1943 Programı'nda "devletçilik" şu şekilde tanımlanıyordu:

"Az zaman içinde Türk milletini ileri medeniyet seviyesinde, kudretli ve geçim şartları yükselmiş bir dereceye erdirmek ve Türk vatanını her bakımdan mamur bir hale getirmek Partinin esas vazifelerindedir. Parti bunun için vatanda fertlerin ve hükmi şahısların bütün vasıta ve çalışmalarında ve Devletin bütün kuvvetlerinden aynı zamanda istifade etmeği lüzumlu görür. Partimizin Devletçiliği bu ihtiyaçtan doğmuştur.

"Parti, şahısların bugün hiç veya kâfi derecede yapamadığı işleri Devlet eli, veya sermayesi ile yapmağa çalışır. Devletin hususi teşebbüsleri teşvik ve bunları tanzim ve mürakabe etmesi tabiidir.

"Devletçiliğimiz açık veya kapalı olarak hiçbir hususi menfaate vasıta kılınamaz.

"Devletçiliğimiz, millet menfaatinin zaruri kılmadığı hiçbir şekilde hususi menfaatlerle mücadele etmez.

“Devletin hangi işleri kendisinin yapacağını takdiri yukarıdaki esaslara göre milletin yüksek menfaatlerinin icabına bağlıdır.” (Cümhuriyet Halk Partisi, Program ve Nizamname, Ankara, 1943, s.4-5)

1946 PLANININ TERK EDİLMESİ, 1947 PLANI

Devletçilik anlayışı bu şekilde sürdürülürken, Saraçoğlu Hükümeti 1944 yılında savaş sonrasında izlenecek ekonomik plan ve programlara ilişkin bir çalışma yapılmasına karar verdi. Bu amaçla bir Planlama Komisyonu kuruldu. Komisyon 7 Mayıs 1945 tarihinde raporun özetini hükümete sundu. Planın teknik düzeydeki yönetimi, eski TKP’li ve Kadro Dergisi’ni çıkaran ekibin iki önemli ismi olan Şevket Süreyya Aydemir ve İsmail Hüsrev Tökin idi. Şevket Süreyya Aydemir bu tarihte Sanayi Tetkik Dairesi Başkanı ve İsmail Hüsrev Tökin de Sümerbank Konjonktür Müşaviri idi. Devletçiliğin sürdürülmesini temel alan planın ana varsayımı, Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası ilişkilerinde tarafsız kalacağıydı. (İlhan Tekeli – Selim İlkin, **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi – 1**, ODTÜ Yay., Ankara, 1974, s.4)

Ancak uluslararası ilişkilerde yaşanan gelişmeler sonucunda bu plan kenara konuldu ve onun yerine ABD’nin taleplerine uygun olarak hazırlanan bir plan 5 Kasım 1947 tarihinde tamamlandı ve İngilizce’ye de çevrildi. (Tekeli-İlkin,1974;10)

Türkiye’nin 11 Mart 1947 tarihinde Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası’na üye olması da, kapitalist dünyayla bütünleşmesi ve ABD’ye bağımlılığının pekiştirilmesi sürecini güçlendirdi.

ATATÜRK’ÜN DEVLETÇİLİK ANLAYIŞI TERK EDİLİYOR

Bu gelişmeler, CHP programında devletçilik anlayışının tümüyle değiştirilmesine yol açtı. CHP’nin 1947 yılında toplanan kongresinde CHP Programı’nda “devletçilik” maddesi aşağıdaki biçimde düzenlendi:

“7. Devletçiliğimiz, milli ekonomimizi bir bütün olarak kısa zamanda geliştirmek yoluyla milletimizin yaşama şartlarını dünyanın bugünkü gereklerine uygun ve üstün bir seviyeye ulaştırmak amacından doğmuştur;

“Milli ekonominin her kolunu, birbirini tamamlayıcı surette ileri teknik araçlarla cihazlandırıp milli çalışmaların verimini artırmayı ve milli sermayenin yurt ekonomisine yararlı alanlarda çalışmasını sağlamayı gerekli sayar.

“8. Devlet bu amaçlara ulaşmak ve milli ekonomide kamu menfaatlerini ve hizmetlerini ve milli savunmayı sağlamak üzere doğrudan doğruya kendi tarafından yapılmasını gerekli gördüğü teşebbüsleri, kurduğu ve kuracağı teşekküllerle, üzerine almak görevindedir.

“Bu işler, büyük maden işletmeleri, büyük enerji santrallerinin ve ağır endüstrinin kurulması, savunma endüstrisi, bayındırlık işleri gibi büyük teşebbüslerle, kamu hizmetlerini ilgilendiren ulaştırma ve P.T.T. gibi teşebbüslerden ibarettir.

“9. Partimiz, 8inci maddede belirtilenler dışında kalan her türlü ekonomi işlerinin özel teşebbüsler eliyle kurulmasını, Devletin bu teşebbüsleri teşvik etmesini, korumasını ve bunlara gerekli yardımlarda bulunmasını esas tutar.

“Partimiz, özel teşebbüslerin tam bir güvenlik içinde çalışmasını sağlamak üzere yurtda hangi işlerin nerelerde, ne kadar zamanda ve hangi ölçülerde yapılmasının milli ihtiyaçlar bakımından zaruri ve uygun olduğunu Devletin belli plan ve programlarla ilan etmesini gerekli bulur.

“Buna rağmen, özel teşebbüslerin başarmağa imkan bulamadığı veya yeter derecede başaramadığı, yahut kazançlı bulmadığı için girişmediği işleri Devlet üzerine alabilir.

“Devlet kâr kastiyle ziraat yapmaz.

“10. Partimiz, özel teşebbüslerle Devlet teşebbüslerinin eşit şartlar içinde çalışmalarını esasının kanunlarda, tüzüklerde ve kararlarda yer almasını esas sayar.

“Ekonomi işlerinde, faydası, belli ve mahdut kişilere inhisar etmemek üzere, Devletin tüzel ve teşebbüs kuruluşlarıyla (kooperatif ve anonim) ortaklık yapmasını caiz görürüz.

“Ancak bu ortaklıklar açık veya kapalı hiçbir şekilde istismar konusu olamaz.

“11. Halkı her türlü istismardan korumak amacıyla genel olarak ekonomi teşebbüs ve faaliyetlerini, normal işleme ve gelişmelerine engel olmayacak usul ve tedbirlerle Devletin düzenlemesini ve denetlemesini gerekli sayarız.

“12. Devlet Ekonomi İşletmeleri’nin kazanç düşüncesiyle yersiz fiyat artışlarına meydan vererek halkın yaşama şartlarını zorlayacak veya yaşama denliğini bozacak yollardan kaçınmaları ve yurtta ferahlık, genişlik yaratma amacını götmeleri esastır.

“13. Milli ekonomide çalışma hayatının sosyal adalet ve güvenlik içinde korunmasını sağlayacak tedbirlerin alınması devletçiliğimizin amaçlarındanadır.

“14. Milli ekonomiyi bünyesi içinde ve milletlerarası ekonomi şartları karşısında devamlı surette gözönünde tutup inceliyerek milli ekonomi teşebbüs ve faaliyetlerini planlara bağlamak ve uygun göreceği tedbirlerle ve programlarla belli süreler için Hükümete teklifler yapmak üzere uzmanlardan ve ilgililerden terekküp eden yetkili bir Ekonomi Genel Meclisi kurulmasını gerekli buluruz.

*“Bu meclis, Hükümetçe hazırlanacak ve milli ekonomiyi ilgilendirecek olan kanun ve tüzük tasarılarını önceden incelemek ve görüş ve düşüncesini bildirmekle de görevli kılınmalıdır.” (aktaran, Taha Parla, **Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u**, İletişim Yay., İstanbul, 1995, s.48-50)*

Hasan Saka Hükümeti’nin TBMM’de 13.10.1947 tarihli oturumda okunan programında da şu ifadeler yer alıyordu:

“Hükümetin bu meselede ehemmiyet vereceği bir nokta da Devletçilik sahası ile hususi sermaye ve teşebbüslere ayrılan yerin uzun vadeli bir planla kesin olarak kararlaştırılıp ilan edilmesi olacaktır. Devletin hususi teşebbüslerle kendi sahası arasında rekabete girişmemesine dikkat edeceğiz. (...) Şu noktayı belirtmek isterim ki, Hükümet her türlü ekonomik teşebbüslerde yerli olduğu kadar yabancı sermayeye geniş yer ayırmak ve bunları teşvik etmek kararındadır.” (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Seksen Beşinci Birleşim, 13.X.1947, s.4)

Bu dönemde ABD’nin önemli bir müdahalesi de ünlü Thornburg Raporu idi. ABD Devlet Bakanlığı’nda petrol konusunda danışmanlık ve California Standard Oil ve CALTEX şirketlerinin üst düzey yöneticiliğini yapan Max Weston Thornburg’un 1950 yılında hazırladığı **Türkiye’nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tenkidi** çalışması 1950 yılında Türkçe’ye çevrildi ve yayımlandı. Raporda Türkiye’deki devletçilik uygulaması eleştiriliyor ve kapsamlı öneriler getiriliyordu.

CHP’nin 1950 milletvekili genel seçimleri öncesinde yayımlanan bildirgesinde de devletçilik uygulamasının daraltılacağı, ekonomik alanda devletin rolünün kısıtlanacağı, özel girişimciliğe daha çok fırsat verileceği, yabancı sermayeye olanak sağlanacağı belirtiliyordu. (Turan,1999;274)

Atatürk’ün Türkiye’ye özgü sosyalizm anlayış ve uygulamalarından en önemli kopuş, devletçilik konusundaki köklü dönüşümle gerçekleşti.